

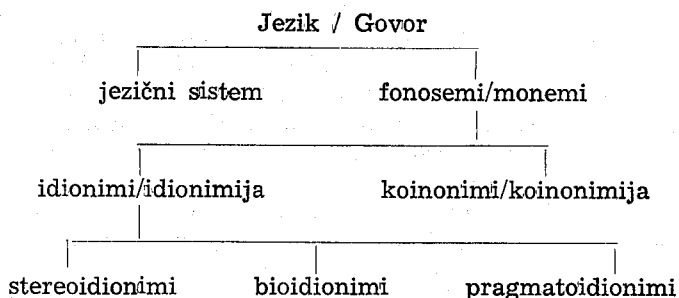
OSNOVE IDIONIMNE TEORIJE I ODNOS IDIONIMA I KOINONIMA

Razvoj pojedinih znanosti ide uvijek od pojedinačnoga prema općenitom pa se tako događa da se teorija pojedinih znanosti oblikuje u času kada su njezini temelji već prilično učvršćeni. Osim toga, i sama osnovna teorija doživljava preinake ako se prošire spoznaje koje se odnose na temelje neke znanosti i na kojima svaka teorija počiva. Premda se čovječanstvo problemom vlastitog imena zanimalo od početka pojave jezičnog fenomena, proučavanje vlastitog imena počinje dosta kasno, u povijesno doba. Počeci primitivne onomastike počinju s prvim povijesnim spisima. Znanstvena onomastika razvija se tek u doba kada se počinje oblikovati lingvistika kao znanost. Prva onomastička aktivnost javlja se u nas u 17. stoljeću kada Pavao Vitezović u svom Latinsko-hrvatskom rječniku uspostavlja jednu vrlo dobro izrađenu antroponimiju hrvatskog ili srpskog jezičnog područja. Ipak tek u doba neogramatičara koncem 19. stoljeća i u prvoj polovici 20. stoljeća javlja se prava znanstvena onomastika. To su dobro poznata djela Franca Miklošiča, Tome Maretića, Karla Jirečeka, Petra Skoka i drugih. Stoga je sada došlo vrijeme da se i teorija onomastike nađe u svom zamahu na radnom pultu znanstvenika.

Mi ćemo u ovom prilogu nastojati dati sitan prilog osnovnoj teoriji onomastike, a to je pitane što je vlastito ime kao jezični znak i koji je odnos između vlastitog imena i apelativa.

No prije nego prijedemo dalje potrebno je reći da je osnovna onomastička teorija dosada operirala terminologijom koja nije bila adekvatna za jednu suvremenu onomastičku teoriju. Još nedavno je i sam termin onomastika u nekim radovima označivao ono što se drugdje zvalo antroponimija, dok je drugi dio ove podjele označivan kao toponimija, tako da nije postojao zajednički nazivnik za cjelinu. Sada smo konačno dali čitavom dijelu jezičnog materijala koji nije apelativ, naziv onomastika koji je opće prihvaćen, pa se onomastika dijeli na toponimiju i antroponimiju. S druge strane znamo da se vlastita imena koja nisu toponimi

i događaji dijele na imena ljudi, ali i drugih živih i zamišljenih bića pa ni termin antroponim koji treba označivati samo ljudska vlastita imena, više ne odgovara kao zajednički nazivnik za imena živih bića. Postojalo je i pomanjkanje termina i za događajno vlastito ime. Zapazio sam i da termin toponim označava odviše plošni prostor dok se uvijek upravo radi o trodimenzionalnom prostoru, upravo o četverodimenzionalnom prostoru, tj. prostoru-vremenu, pa je i tu trebalo terminološki intervenirati. Kritiku sam primijenio i na osnovnu podjelu apelativ-onomastik jer bi apelativ bolje odgovarao za vlastito ime (appello »nazivam«) nego za opća imena a kod termina onomastik nije dosta izražena paralelnost prema apelativu pa sam i njega zamijenio. Sve u svemu kako se proširuju spoznaje i mijenja teorija, potrebno je da se mijenja i terminologija. Stoga ćemo u daljem izlaganju u ovom prilogu uzimati u obzir ovu osnovnu terminologiju: čitav značenjski dio jezičnog sistema označujem fonosemijom gdje fonosem znači »zvuk nosilac značenja« i odgovara terminu monem u Martineta. Fonoseme dakle dijelimo na koinonime (koinós »opći«) i idionime (ídios »vlastiti, poseban«). Idionime zatim dijelimo na stereoidionime (stereós »kubičan, kubni, prostor«), bioidionime (bíos »život, živo biće«) i pragmatoidionime (prāgma »čin događaj«), kao naziv za događajna vlastita imena. U shematskom prikazu to bi se trebalo prikazati ovako:

Koliko god se činilo da se ovdje u osnovnu onomastičku teoriju unosi odviše novina, moja kritika dosadašnjih termina opravdava tvorenje bolje terminologije, dok je drugo pitanje da li je ova terminologija najsretnije provedena pa se o tome može i diskutirati. Tko zna bolje rodilo mu polje.

Počnimo dakle izlagati osnovnu onomastičku teoriju, a to je pitanje što je idionim i koji je odnos između idionima i koinonima. Prije svega konstatiramo da se sve događa u prostoru, i to u trodimenzionalnom prostoru, odnosno u četverodimenzionalnom prostoru-vremenu jer kada se govori o prostoru treba uvijek misliti i na vrijeme jer prostora bez vremena nema. Treba reći i to da je prostor objektivna činjenica i da osim te objektivne činjenice postoji i struktura prostora koja je obliko-

vana u svijesti i preko koje strukture svijest doživljava objektivni prostor-vrijeme. Koristeći se teorijom skupova možemo kazati da prostor doživljavamo praveći skupove u prostoru (usp. što kaže dr Kurepa: »prostor je sastavljen od točaka«, »prostor je unija svih točaka«, cf. Đ. Kurepa, Što su skupovi i kakva im je uloga, 2. izd., Zagreb, 1967, str. 21). Na njivi koja se zove Dugava u svijesti nastaje skup točaka koji čine tu njivu. Praveći skupove od svih njiva i drugog prostora dobivamo skup gdje su njive. Praveći skup čitavog prostora sela dobivamo prostor sela, itd. Ovakvo skupovanje kao stalna akcija svijesti prisutna je u čitavom svijesnom životu i u identifikaciji svemira, odnosno svega onoga što je »ne-ja«. Ovakvo je skupovanje prisutno i kod svake generalizacije i kategorizacije. Ako tako gledamo na prostor, onda moramo reći da je sve prostor i nepomičan (relativno nepomičan) prostor i pomičan prostor (živa bića, zvijezde, sateliti). Prema tome u idionimiji se upravo radi o tome da idionim označuje određeni skup točaka u prostoru koji je u svijesti skupovan kao jedinica. Prema tome, budući da je sve prostor, moramo reći da je svaki fenomen u početku u svijesti idionim, tj. jedinica u prostoru, i da tek sekundarnom akcijom svijesti dolazi do generalizacije i kategorizacije a zatim i do koinonima. Dakle je jezični znak koji se odnosi na pojam-vrsta, tj. koji je pridružen svim članovima pojma-skupa koinonim, a jezični znak koji je pridružen pojmu-objektu kao znak za jedan član u skupu (vrsti) — idionim. Pojam »jedan član u skupu« treba shvatiti tako da taj jedan član može imati i više članova, više jedinica, koji se sada operacijom skupovanja uzimaju kao jedinica u odnosu na druge članove vrste. Svaki naziv za pojedinu američku federalnu državu označava jednu jedinicu u prostoru. Skupovanjem svih država dobivamo novu jedinicu SAD. To isto vrijedi u slučaju SSSR, idionima Dinarske planine i sl. Odatle izlazi da u svijesti postoje koncepti koji nisu podvrgnuti generalizaciji i kategorizaciji, a to su jedinice u prostoru, stereoidionimi i bioidionimi, i koncepti koji su podvrgnuti generalizaciji i kategorizaciji, a to su koinonimi. Prema tome svi jezični znakovi koji stoje na raspolaganju svijesti za komuniciranje dijele se na dva velika skupa: znakove-idionime i znakove-koinonime. Postanak tih skupova je vezan, kao što smo istakli, s postojanjem akcije svijesti koja uopćava, generalizira i stvara vrste, dakle je ova pojava stara kao i svijest. Posebno treba istaći da je lingvistika i prije matematičke teorije skupova operirala pojmom skupa: pojam naime vrste sadržava u sebi upravo pojam skupa.

Da bismo bolje odgovorili na pitanje koja je razlika između koinonima i idionima, potrebno je odrediti i semantički sadržaj idionima u odnosu na koinonim. Semantički sadržaj koinonima je jezični znak za sadržaj pojma, a pojam je (uzimam definiciju E. Eichlera) u smislu logike »osmišljen odraz vrste predmeta i pojava na osnovi njihovih invarijantnih oznaka, tj. njihovih bitnih osobitosti i odnosa«. Vezan je dakako uz hijerarhiju pojmova (vrste, podvrste, natpojmovi). Nije puka apstrakcija, nego

graniči konkretnim oznakama s ostalim pojmovima. Značenje koinonima obuhvaća skupnost invarijantnih elemenata predodžbe (predstave), elemenata pojma, emocionalne i nesvjesne elemente reakcije (refleksa) koji kod apercepcije tih pojava kod slušaoca ili čitaoca, kao i onoga koji ih osvještuje, budu izazvani. Koinonim dakle sa svojim sadržajem u komunikaciji identificira fenomen s razine vrste (tako je nazvan svaki član vrste). Ako bismo tako pokušali definirati idionim, onda bismo morali kazati da je idionim »jezični znak za osmišljeni odraz jedinke iz vrste predmeta, objekata, pojava na osnovi njihove invarijantne oznake, tj. njezine bitne osobitosti i odnosa«. Idionim dakle identificira u komunikaciji fenomen na razini jedinke u vrsti (tako je nazvan samo jedan i to određeni član vrste). Vrsta u idionimiji dakako znači prostor odnosno skup svih skupova prostora. Kao što vrstu čine invarijantne oznake unutar hijerarhije pojmova tako i jedinku vrste čine njezine invarijantne oznake unutar vrsta, a jezični znak za to je idionim. Budući da i koinonim i idionim služe u komunikaciji za identificiranje i diferenciranje, idionim uz to još služi za individuiziranje, tj. za određivanje jedinke unutar vrste, a ne prema ostalim vrstama, što je slučaj kod koinonima. Da zaključimo: idionim je jezični znak za jedinku u vrsti prostora a koinonim je jezični znak za jedinku vrste. U komunikaciji jedan i drugi služe za identificiranje i diferenciranje. Idionim osim toga služi i za individuiziranje.

Sada ćemo nešto kazati i o permutaciji jezičnih znakova (fonosema) na razini idionim-koinonim. Ontološki bi se moglo tvrditi da je u svijesti djeteta svaki fenomen individuiziran na razini idionima i da je jedno vrijeme u dječjoj svijesti svaki jezični znak u stvari idionim. Sa stajališta sinkronije može se pak tvrditi da u osnovi svakog idionima leži koinonim, tj. da je u času intencionalnog akta imenovanja (denominacije) uvijek prisutna neka motivacija (motivacija je determinirana jednom od invarijantnih oznaka koja služi kod denominacije) na osnovi koje dotična jedinka prostora (dobivena, kao što smo istakli, skupovanjem) dobiva svoje ime, idionim. Dakle, početni je jezični znak uvijek na razini vrste (i koinonima) i samo intencionalni akt imenovanja čini od koinonima idionim. Iznimku čine prijenosi idionima na idionim, kao što je slučaj kada prezime služi za denominaciju stereoidionima (toponima) ili kada se neki stereoidionim jednostavno prenese za denominaciju nekog drugog stereoidionima (kao što je slučaj palestinske rijeke JORDAN koje je ime preneseno na jednu rijeku u Americi (denominaciju prenijeli Mormoni) ili slučaj Yorka-a u Engleskoj i New York-a) odnosno tvorbe tipa BENELUKS. Ali to su granični slučajevi. A kada nema takvog slučaja (prijenosa i kratica), onda se kod denominacije uvijek radi o koinonimu koji postaje idionim. To u praksi znači da je u svijesti izvršena permutacija jezičnog znaka koinonima u idionim. Zatim idionim ostaje idionim konvencijom kao konvencionalni jezični znak za dotičnu jedinku prostora, za dotičnu jedinku u vrsti prostora. Primjera za ovakvu permutaciju ko-

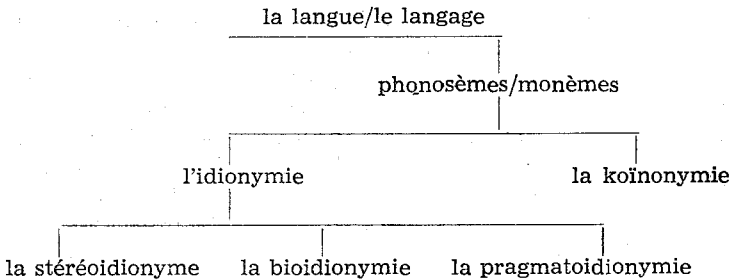
inonima u idionim imamo dosta. Samu denominaciju mi ćemo pokazati na jednom modernom slučaju. Od ruske riječi sputnik »suputnik, pratilac« nastaje u času imenovanja (intencionalnog akta imenovanja jedinke prostora u prostoru) putem motivacije determinirane jednom invarijantnom oznakom »umjetno nebesko tijelo koje PRATI zemlju« od koinonima sputnik idionim Sputnik (1957). Kada je proizvodnja takvih »umjetnih satelita« postala serijska, idionim Sputnik permutira putem generalizacije i kategorizacije u koinonim sputnik, tj. postaje naziv vrste. Na ovom primjeru upravo možemo vidjeti odnos koinonima prema idionimu. Jednom se radi o vrsti, jezičnom znaku za jedinku vrste (sputnik) a drugi put se radi o jezičnom znaku za jedinku u vrsti prostora. U slučaju kada prvi umjetni satelit Sputnik prelazi u naziv za vrstu sputnik radi se o permutaciji idionima u koinonim, o kojoj ovdje ne ćemo govoriti.

Zaključimo! Ovdje smo pokušali s pomoću teorije skupova i njezine teorije prostora i skupovanja čitav jezični materijal koji se odnosi na jezične znakove-idionime svesti na pojam jedinke u vrsti prostora. U vrstu prostora sveli smo ovdje nepokretni i pokretni prostor, neživo i živo, bića i zamišljena bića. Događajna imena (pragmatoidionimi) ne čine nikakvu iznimku jer u biti i kod njih se uvijek kao osnov uzima prostor na kojem se održavaju dotični događaji (blagdani, proslave i sl.). S tim se u stvari vraćamo na staru definiciju idionima po kojoj su idionimi (upravo se govorilo o toponimima) orijentiri u prostoru, samo smo pojam orijentir sada proširili i na sve točke u prostoru, bile žive ili nežive, pokretne ili nepokretne. Osim toga smo istakli da koinonimi u odnosu na idionime predstavljaju jezične znakove za koncepte koji su prošli akciju generalizacije u svijesti. Dakako, i ovdje se radi u stvari o skupovanju. Ovdje je jedan pokušaj u tome kako bi se u lingvistici mogla primijeniti teorija skupova, odnosno kako bi fenomenologija i spomenuta matematička teorija mogle pomoći lingvistici da riješi neke svoje probleme.

Résumé

LES ÉLÉMENTS DE LA THÉORIE IDIONYMIE ET LE RAPPORT ENTRE LES IDIONYMES ET LES KOÏNONYMES

Se basant en premier lieu sur la structure psychomécanique de l'espace figurant dans la conscience humaine, l'auteur veut approfondir nos connaissances de la théorie onomastique élémentaire. En 1976 (dans un article publié sous titre «Essai sur le signe langagier et l'onomastique...») l'auteur a analysé la répartition du matériel langagier dénotant les phénomènes qui se faisait jusqu'alors en «appellatifs» et «onomastiques». Il a constaté qu'il y a une étroite liaison entre la naissance d'un onomastique et la naissance d'un appellatif étant donné qu'un appellatif représente le signe dénotant une notion qui est associé à tous les membres de la notion-ensemble, tandis que l'onomastique le signe dénotant une notion qui est associé à un seul membre d'un ensemble. En même temps, il fait ressortir l'insuffisance de la terminologie élémentaire onomastique d'aujourd'hui: la notion «appellatif» doit exprimer la notion-signe porté par tous les membres de l'ensemble tandis que la notion «onomastique» doit exprimer la notion-signe porté par un seul membre d'un ensemble. Et c'est ainsi qu'il dresse, partant de ces notions élémentaires, le schéma suivant des deux matériaux langagiers:

Comme des termes de base ici figurent les termes *idionyme* et *koïnonyme* (grec *idios* «propre, particulier», grec *koinos* «universel», *-onyme* ∞ *onoma* «mot»). Le terme *toponyme* (étant donné qu'il s'agit non d'un lieu, mais d'un espace, à trois dimensions) ici est remplacé par le terme *stéréoidionyme* (grec *stereos* «cubique, appartenant à l'espace»). Le terme *anthroponyme* étant donné que le terme respectif doit embrasser tous les êtres vivants, ici est remplacé par le terme *bioïdionyme* (grec *biōs* «vie»). Pour les dénominations des événements l'auteur a formé le terme *pragmatoidionyme* (grec *pragma*, gén. *pragmatos* «le fait → l'événement») qui fait complètement défaut dans la terminologie onomastique d'aujourd'hui.

Ici aussi l'auteur revient au problème des signes langagiers (la notion, la dénomination, le motif, le signe, le contenu du signe). Pour l'idionymie il fait recours à la théorie de l'espace appartenant à la théorie des ensembles. En même temps, il s'intéresse au problème de la naissance du «genre» dans la conscience, et par là de la naissance des koïnonymes.